УДК 340.12:004.738.5:342.7
DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.8

І. Давидова,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. Токарева,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ ТА ПРАВО НА ДОСТУП ДО ІНТЕРНЕТУ

Постановка проблеми. Цифрова нерівність є однією з ключових проблем сучасного суспільства, яка впливає на соціально-економічну рівність, доступ до освіти, медицини та інших базових послуг. У світі, де цифрові технології стають невід'ємною частиною життя, доступ до Інтернету вже сприймається не лише як технічна можливість, а й як фундаментальне право людини. Від доступу до Інтернету, залежить: можливість вирватися з бідності, навчатися, працювати та соціально інтегруватися. Однак значна частина населення залишається виключеною з цифрового середовища через економічні, соціальні чи технічні бар'єри. Цифрова нерівність поглиблює вже існуючі соціальні, економічні та освітні дисбаланси, створюючи нові виклики для забезпечення рівних можливостей. Постає питання про необхідність забезпечення рівного доступу до цифрових технологій у контексті різних країн, культур та економічних умов тощо та співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Стан дослідження. Тема цифрової нерівності досліджується в контексті глобальної цифровізації, зокрема такими науковцями, як Мануель Кастельс (аналізує вплив інформаційного суспільства на соціальні структури), та Ян ван Дейко (деталізує поняття «цифрового розриву») та ін. Організації, такі як ООН, ЮНЕСКО, та Світовий банк, регулярно публікують звіти щодо рівня доступу до Інтернету в різних регіонах. У контексті права на доступ до Інтернету актуальні дослідження фокусуються на правових ініціативах та успішних кейсах європейських країн, які вже закріпили це право законодавчо. Водночас недостатньо уваги приділено комплексному аналізу цифрової нерівності як мультидисциплінарного феномену та розробці стратегій її подолання в контексті євроінтеграції України.

Метою статті є дослідження специфіки співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Виклад основного матеріалу. Визначення цифрового розриву, відносно конституційно правового виміру, можна при широкому тлумаченні Конституції. Тлумачення сутності «розриву» в умовах цифровізації, може визначити як позбавлення певних соціальних груп доступу до засобів комунікації та доступ до Інтернету, у дискримінації осіб на тих, хто мають можливість бути учасниками відносин і Інтернеті та тих хто позбавлений такої можливості, вочевидь торкається визначення правового статусу особи, що регламентується Конституцією України.

© Давидова І., Токарева В., 2024

Ст. 24 Конституції, передбачає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. У сучасних умовах конституційно-правова рівність осіб у реалізації своїх прав можлива лише у разі рівного доступу осіб до інформаційно комунікаційних технологій.

В умовах інформаційного суспільства значущими стають гарантії соціальної рівності, а принцип «цифрової рівності» має бути передбачений та забезпечений державними гарантіями. З огляду на те, що перелік ознак передбачений Конституцією є відкритим, уявляється доцільним включити в норми статті ознаку як доступ до Інтернету та інформаційно комунікаційних технологій, та гарантування державою рівності прав та свобод осіб незалежно від можливості доступу до інформаційно комунікаційних технологій та доступу до мережі Інтернет.

Відповідно до ч. 2 ст. 34 Конституції України кожна особа рівною мірою наділена правом вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Таким чином, Конституція України гарантує автономне право на інформацію, що включає право «збирати» інформацію. Крім того, ст. 32 Конституції України передбачає право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Ст. 50 Конституції гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту (така інформація не може бути засекречена). Звідки випливає, що рівність громадян у реалізації права на інформацію можливо досягти у разі подолання або зменшення цифрового розриву.

Реалізація рівності прав громадян та осіб які не є громадянами звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації за допомогою застосування засобів зв'язку та направлення через Інтернет електронних звернень зауваженнями, скаргами та пропозиціями (згідно із ст. 1, 5 Закону України «Про звернення громадян») можлива за умови забезпечення належного доступу до Інтернету. В умовах цифрового розриву право особи звернутися за допомогою електронних засобів зв'язку та мережі стає обмеженим, на кожному етапі: доступ до Інтернету, створення та підготовка звернення, відправка на електронну адресу установи, отримання відповідь на електронну пошту відправника.

Для розуміння чинників які впливають на зміст та особливості реалізації прав людини, науковці розглядають три рівня або види цифрової нерівності. М. Рагнеда називає такі рівні цифрового розриву, на яких проявляється нерівність у реалізації особами своїх прав: «1) рівень доступу до Інтернету та інших ІКТ; 2) рівень цифрових компетенцій користувачів та цифрових навичок, або рівень використання розміщених в Інтернеті інформаційних ресурсів; 3) рівень соціальних переваг, які користувачі набувають у разі грамотного та повноцінного застосування цифрових технологій у професійному та особистому житті» [1]. Саме нерівність у отриманні доступу до Інтернету та користуванні його перевагами є наслідком чинників, які впливають на цифровий розрив, як то: економічних, вікових, освітніх гендерних та територіальних тощо.

Завдяки Інтернету особи мають можливість отримувати інформа-

цію, освіту, знання та навички для того, щоб реалізовувати свої права та основні свободи в Інтернеті. Це відповідає стандартам Комітету міністрів Ради Європи, як передумови доступу до інформації, здійснення прав у сфері культури та права на освіту за допомогою Інтернету [2]. Так, право на освіту передбачену ст. 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ залежить від доступу до Інтернету. Рекомендація CM/Rec(2007)16 міністрів державам-членам про заходи із підвищення цінності Інтернету як суспільно важливого ресурсу, що закликає розвивати доступ до освітнього, культурного та наукового контенту в цифровому середовищі гарантувати, що всі культури можуть виражати себе та мати доступ до Інтернету на різних мовами, навіть нечисленних народів. Інтернет-користувачі повинні мати можливість вільного доступу контенту Інтернеті.

Загострюється питання цифрової грамотності яка потребу навичок знань для ефективного використання ресурсів Інтернету та використовувати їх для здобуття знань [3]. Відсутність цифрової грамотності або цифровий розрив у освіті, як наголошує Є. Бах та Г. Шаффер, не дозволяє приймати участь у соціальних та політичних процесах [4]. Потреба розв'язання даної прогалини має значення доступу до державних онлайн послуг, соціальної допомоги та соціального забезпечення. По мірі автоматизації державних послуг та виключення осіб обмежених у цифрових навичках формується нерівність у реалізації прав [5, p. 25]. В результаті виникає розділення на меншини, які мають доступ та достатній рівень компетенцій для вільного користування Інтернетом, та більшістю, яка володіє базовими навичками та залишається вразливою у разі порушення недоторканності приватного життя, збору та обробки персональних даних тощо.

Швидкість освоєння навичок користування ІКТ та інтенсивність щоденного використання Інтернету залежать від вікового розриву або різниці між поколіннями, що спричиняє зростання кіберзлочинності, виникнення інших ризиків і формування низького рівня довіри до ІКТ та Інтернету серед осіб старшого віку.

До того ж обмеженого електропостачання в умовах воєнного стану, також стає перепоною для доступу до мережі, а з тим державних та фінансових послуг.

Огляд означених чинників поглиблення цифрового розриву свідчить про їх взаємопов'язаність та того, що Інтернет став умовою реалізації більшості цивільних, політичних прав людини, платформою для комунікації та засобом впливу на соціальні процеси, Т. Швидка наголошує що, така риса є вельми ефективною та сприяє реалізації значної низки прав людини [6].

Питання забезпечення доступу до Інтернету знайшли своє відображення у документах ООН та інших міжнародних організацій, як ЮНЕСКО, ОБСЕ тощо. Обов'язок держав прийняти заходи щоб кожна особа могла користуватися благами нових технологій, особливо інформаційно комунікаційних технологій, зазначається у Декларації тисячоліття ООН 2000 року [7]. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, прийнята 2000 році, будучи політичною програмою, не має сили міжнародного договору, серед напрямків стимулювання переходу до інформаційного суспільства називає розробку інформаційних мереж [8]. Відповідно до положень Окінавської хартії можливість доступу до інформаційних та комунікаційних мереж повинна мати кожна особа (п.10).

Декларація принципів «Розбудови інформаційного суспільства – глобальної задачі у новому тисячолітті» прийнятій у 2003 році у Женеві, називає забезпечення підключення «провідним чинником розбудови інформаційного суспільства (п. 19 (2)), а ІКТ повинні розглядатися саме як засіб

(інструмент), а не як власне мета (п. 9) [9]. Водночас слід приймати до уваги, що документ прийнято було більше двадцяти років тому.

Рекомендації щодо розвитку та використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору, прийняті Генеральною конференцією ЮНЕСКО 15 жовтня 2003 року (п. 6), закликають держави-члени та міжнародні організації визнавати й підтримувати загальний доступ до Інтернету як засіб сприяння реалізації прав людини, передбачених статтями 19 і 27 Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ). Згідно з Рішенням Постійної Ради ОБСЄ від 7 грудня 2004 року, держави-учасниці повинні вживати заходів для забезпечення відкритості та загальнодоступності Інтернету як платформи, яка гарантує свободу думок і вираження, визначених у ЗДПЛ, а також сприяти розширенню доступу до Інтернету через домашні підключення та заклади освіти.

У 2003 році Комітет міністрів Ради Європи в Декларації про свободу комунікації в Інтернеті зазначив, що держави члени Ради Європи мають заохочувати доступ усіх до Інтернет-сервісів без дискримінації та доступною ціною [10].

У Декларації Комітету міністрів з прав людини та верховенства права у інформаційному суспільстві CM(2005)56 «Права людини та верховенство закону у інформаційному суспільстві» визнається, що обмеження та відсутність доступу до інформаційних та комунікаційних технологій може позбавити людей можливості повністю реалізувати власні цивільні права.

У доповіді Спеціального доповідача Ф. Ла Рю представленого ООН від 16.05.2011 р., яка носить рекомендаційний характер, вперше на такому рівні загальний доступ до Інтернету було розглянуто з позицій фундаментальних правами людини та закликалися забезпечення державами загального доступу до Інтернету та мінімально обмежувати поширення інформації через Інтернет [11]. Доповідь, стала поштовхом для поширення точки зору про визнання доступу до Інтернету стала Доповідь Ф. Ла Рю [12]. Хоча у Доповіді не міститься теза про визнання право на доступ до Інтернету в якості нового «невід'ємного» права людини. У Доповідь Інтернет розглядається в якості «ключового засобу» реалізації свободи вираження поглядів, гарантованих ст. 19 ЗДПЛ. У наступних доповідях Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту прав на свободу поглядів та їх вільне вираження розвивається підходи із забезпечення доступу до Інтернету [13].

У 2014 році у Рекомендації CM/Rec (2014)6 також було наголошено, що люди, які покладаються на Інтернет у своїй діяльності, очікують, що Інтернет-сервіси будуть доступними, безпечними, надійними та надаватиметься без дискримінації [14].

Резолюція ООН про право на недоторканість приватного життя у цифрове сторіччя від 18 грудня 2013 року. Аналогічні акти прийнятті в межах регіональних міждержавних (наднаціональних) організацій та об'єднань (наприклад, Декларація Комітету міністрів Ради Європи з прав людини та верховенства права в Інформаційному суспільстві від 5 травня 2003 року). При цьому на регіональному рівні провадиться спеціальне нормативно-договірне регулювання (зокрема, Акт ЄС про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних від 27 квітня 2016 року) [15].

Важливість доступу до Інтернету для реалізації права людини було відображено у Резолюції Ради ООН про сприяння, захист та реалізацію прав в Інтернеті від 27.06.2016 р. У Резолюції приділено увагу питанню покращення доступу до Інтернету, обов'язку держав співпрацювати між собою у цьому напрямку, підвищу-

вати стандарти освіти, зважати на гендерну рівність та людей з особливими потребами. Доступ до Інтернету не називається в якості права людини, у документі, вірогідно через відсутність єдності розуміння змісту даного права у законодавстві різних держав. [16]

Кодекс онлайн-прав ЄС наголошує, що кожна людина повинна мати можливість отримувати доступ та поширювати будь-яку інформацію. Реалізація права на доступ до Інтернету повинно забезпечуватися підключенням до мережі зв'язку загального користування... заходи, пов'язані з доступом споживачів до послуг та пристроїв або їх використанням, що може обмежувати ці основні права та свободи, можуть запроваджуватися державою-членом лише у разі якщо це доречно, співрозмірно та необхідно в демократичному суспільстві [17].

Деякі елементи забезпечення доступу до Інтернету як права другого покоління передбачені в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2015 р. № A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» де в межах мети 9 «Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеосяжній та стійкій індустріалізації та інновацій» вказується про істотне розширення доступ до інформаційно-комунікаційних технологій та прагнення до забезпечення загального та недорогого доступу до Інтернету у найменш розвинених державах до 2020 року [18].

Аналіз міжнародно-правових актів дає підстави стверджувати, що розвиток концепції права доступу до Інтернету відбувається у тісному зв'язку із правом вираження поглядів та правом на інформацію. Огляд міжнародно-правових актів та Доповіді Франка Ла Рю, свідчить, що більшість з них уникають визначати доступ до Інтернету в якості права людини, а переважно називають його умовою або засобом реалізації особам своїх прав та свобод та розширення можливостей Інтернету як засобу реалізації конституційних прав.

Щодо закріплення в законодавствах держав, то право доступ до Інтернету не отримало однозначного визнання на національному рівні, та деякі держави обрали шлях прямого або опосередкованого визнання права у своєму законодавстві: закріплення у конституціях; законодавчих актах; актах органів судової влади. Можна виділити декілька підходів в оформленні прав на доступ до Інтернету у різних державах: перший шлях пов'язаний із внесенням змін у змін та закріплення у законодавстві право доступу до Інтернету; другий шлях пов'язаний із внесенням змін до конституції; третій шлях обумовлений закріпленням права в рішеннях судових органів. Де перший підхід пов'язаний із внесенням змін у законодавство та віднесення доступу до Інтернету до універсальних та загальнодоступних послуг (як, наприклад, це закріплено у законодавстві Естонії, Фінляндії, Іспанії, Італії); другий підхід пов'язаний із внесенням змін до конституції (наприклад, Греція прийняла на себе обов'язок спростити доступ до передання електричних сигналів інформації, а також можливості з її створення, обміну та поширення); третій шлях пов'язаний із закріпленням у актах судових органів (наприклад, Конституційний суд Коста-Ріки визнав доступ до Інтернету невід'ємним засобом для реалізації основних прав людини, а державні органи електрозв'язку зобов'язанні підтримувати надання послуг електрозв'язку та користування мережею, а Конституційний суд Франції у рішенні від 2009 року фактично визнав доступ до Інтернету одним із необхідних у сучасних умовах способів реалізації свободи вираження поглядів).

Висновки. Цифрова нерівність залишається одним із ключових викликів на шляху до побудови інклюзивного інформаційного суспільства.

Україна, як частина глобального цифрового середовища, стикається з низкою проблем, пов'язаних із нерівномірним доступом до Інтернету через регіональні, соціальні, економічні та вікові фактори.

Досвід України демонструє, що для зменшення цифрового розриву важливе значення має поєднання державної політики, приватних ініціатив та міжнародної співпраці. Зокрема, зусилля щодо розвитку цифрової інфраструктури, впровадження програм цифрової освіти та забезпечення доступності інформаційно-комунікаційних технологій для вразливих груп населення мають бути пріоритетними.

Водночас визнання доступу до Інтернету як базового права людини, як це практикується в деяких країнах, може стати важливим кроком для забезпечення рівності можливостей та соціальної справедливості. Розширення доступу до Інтернету сприятиме не лише подоланню цифрової нерівності, а й зміцненню демократії, підвищенню економічної конкурентоспроможності та розширенню прав і свобод громадян.

Стаття присвячена дослідженню специфіки співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Звертається увага на те, що цифрова нерівність є однією з ключових проблем сучасного суспільства, яка впливає на соціально-економічну рівність, доступ до освіти, медицини та інших базових послуг. Від доступу до Інтернету, залежить: можливість вирватися з бідності, навчатися, працювати та соціально інтегруватися. Однак значна частина населення залишається виключеною з цифрового середовища через економічні, соціальні чи технічні бар'єри. Цифрова нерівність поглиблює вже існуючі соціальні, економічні та освітні дисбаланси, створюючи нові виклики для забезпечення рівних можливостей. Постає питання про необхідність забезпечення рівного доступу до цифрових технологій у контексті різних країн, культур та економічних умов тощо та співвідношення цифрової нерівності та права на доступ до Інтернету.

Зроблено висновок, що цифрова нерівність залишається одним із ключових викликів на шляху до побудови інклюзивного інформаційного суспільства. Україна, як частина глобального цифрового середовища, стикається з низкою проблем, пов'язаних із нерівномірним доступом до Інтернету через регіональні, соціальні, економічні та вікові фактори.

Встановлено, що досвід України демонструє наступне: для зменшення цифрового розриву важливе значення має поєднання державної політики, приватних ініціатив та міжнародної співпраці. Зокрема, зусилля щодо розвитку цифрової інфраструктури, впровадження програм цифрової освіти та забезпечення доступності інформаційно-комунікаційних технологій для вразливих груп населення мають бути пріоритетними.

Зроблено висновок, що визнання доступу до Інтернету як базового права людини, як це практикується в деяких країнах, може стати важливим кроком для забезпечення рівності можливостей та соціальної справедливості. Розширення доступу до Інтернету сприятиме не лише подоланню цифрової нерівності, а й зміцненню демократії, підвищенню економічної конкурентоспроможності та розширенню прав і свобод громадян.

Ключові слова: цифрова нерівність, право на доступ до Інтернету, економічне становище, цифрові технології, цифровізація, інформаційне суспільство, правовідносини, права людини, міжнародна співпраця, економічна конкурентоспроможність.

Davydova I., Tokareva V. Digital inequality and the right to access the Internet

The article is devoted to the study of the specifics of the relationship between digital inequality and the right to access the Internet.

Attention is drawn to the fact that digital inequality is one of the key problems of modern society, which affects socio-economic equality, access to education, medicine and other basic services. The ability to escape poverty, study, work and social integration depends on access to the Internet. However, a significant part of the population remains excluded from the digital environment due to economic, social or technical barriers. Digital inequality deepens existing social, economic and educational imbalances, creating new challenges for ensuring equal opportunities. The question arises about the need to ensure equal access to digital technologies in the context of different countries, cultures and economic conditions, etc. and the relationship between digital inequality and the right to access the Internet.

The conclusion is made that digital inequality remains one of the key challenges on the way to building an inclusive information society. Ukraine, as part of the global digital environment, faces a number of problems related to uneven access to the Internet due to regional, social, economic and age factors.

It is established that the experience of Ukraine demonstrates the following: a combination of state policy, private initiatives and international cooperation is important for reducing the digital divide. In particular, efforts to develop digital infrastructure, implement digital education programs and ensure the accessibility of information and communication technologies for vulnerable groups of the population should be prioritized.

It is concluded that recognizing access to the Internet as a basic human right, as practiced in some countries, can be an important step in ensuring equality of opportunities and social justice. Expanding access to the Internet will contribute not only to overcoming digital inequality, but also to strengthening democracy, increasing economic competitiveness and expanding the rights and freedoms of citizens.

Key words: digital inequality, right to access the Internet, economic situation, digital technologies, digitalization, information society, legal relations, human rights, international cooperation, economic competitiveness.

Література:

1. Ragnedda M. Conceptualizing digital capital. Telematics and Informatics. 2018. V. 35, no. 8. Pp. 2366–2375.

2. Декларація Комітету Міністрів Ради Європи про підтримку прав людини та верховенства права в інформаційному суспільстві. URL: https://pravo.org.ua/deklaratsiya-komitetu-ministriv-rady-yevropy-pro-pidtrymku-prav-lyudyny-ta-verhovenstva-prava-v-informatsijnomu-suspilstvi/

3. Довжук І. Цифрова нерівність в інформаційному суспільстві. Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація. 2022. № 14. С. 233-252.

4. Bach A., Shaffer G. Digital Human Capital: Developing a Framework for Understanding the Economic Impact of Digital Exclusion in Low-Income Communities. Journal of Information Policy. 2013. Vol. 3. Pp. 247-266.

5. Ranchordas S. The digitalization of government and digital exclusion: Setting the scene. University of Groningen faculty of law research paper. Groningen, 2020. 31 p. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3663051

6. Швидка Т., Ніколенко А., Законодавче закріплення права на доступ до Інтернету. Підприємництво господарство і право. 2021. № 5.С. 145-150.

7. Глобальні цілі. Декларація тисячоліття ООН. URL: https://edera.gitbook.io/world-2030/znayu-prava-i-zminyuyu-svit/chapter2

8. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства. URL:

https://studies.in.ua/inform-pravo-shporu/2201-oknavska-hartya-globalnogo-nformacynogo-susplstva.html

9. Декларація принципів "Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячоліmmі". URL: https://docs.dtkt.ua/doc/995_c57

10. Declaration on freedom of communication on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details. aspx?ObjectId=09000016805dfbd5.

11. La Rue, F. UN. Human Rights Council. Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. Geneva. A/HRC/23/40 UN, 17 Apr. 2013. URL: https://digitallibrary.un.org/record/756267?ln=ru&v=pdf

12. ООН визнала доступ до Інтернету невід'ємним правом людини 07.06.11. URL: https://www.unian.ua/science/504107-oon-viznala-dostup-do-internetu-nevidemnim-pravom-lyudini.html

13. Доповідь Спеціального доповідача з питання про заохочення та захист права на свободу переконань та їх вільний вираз. ООН. URL: https://undocs.org/ru/A/68/362

14. Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users (Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies): https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c6f3d.

15. The right to privacy in the digital age: Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013. URL: http://undocs. org/A/RES/68/167

16. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development UNGA 27 June 2016 A/HRC/32/L.20 URL: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf

17. Code of EU online rights. URL: https:// ec.europa.eu/digital-single-market/en/code-eu-online-rights.

18. Резолюція, ухвалена Генеральною Асамблеєю від 25.09.2015. URL: https://undocs.org/ru/A/RES/70/1